

“Satala Afroditi” Acilen Gerçek Evi Olan Gümüşhane’ye Getirilmelidir

MEHMET BURAK PİR

Hemen hemen hepimiz Gümüşhane’nin sokaklarında gezerken, meydanlarda hemşerilerimizle sohbet ederken hakkında herhangi bir fikre sahip olmasak da “Satala” adını birkaç kez duymuşuzdur. Hele de yolumuz daha önceden Kelkit’e düştüyse, Sadak Köyü’nü işaret eden ve “**Satala Antik Kenti**” yazılı kahverengi turistik tabela ile mutlaka karşılaşmışızdır.

1480 yıl ile dünyada en uzun süre hüküm süren imparatorluklardan biri olan Roma İmparatorluğu’nun Anadolu topraklarında yerleşik 4 askeri lejyonundan birisi olan **Legio XV Apollinaris**’in Gümüşhane – Kelkit Sadak köyündeki varlığını inceleyen bazı akademik yayınlarda (sayılarının son derece az olduğunu düşünüyorum) ve yöre halkı ile yapılan sözlü tarih çalışmalarında bu bölgenin kökü derinlere dayanan bir yerleşim yeri olduğu belirtiliyordu.

Roma’nın Gümüşhane’deki İzleri

Tüm bu bulgular üzerine, 2017 yılında hazırlıklarına başlanan ve 2018 yılında bölgeye ilk kazmanın vurulduğu arkeolojik kazı çalışmaları ise ilk günden bu güne ulusal basının büyük ilgisini çekmekte. Özellikle geçtiğimiz aylarda kazı alanında bin yıllık olduğu değerlendirilen bir zırh bulunması ile sosyal medyanın dikkatini toplayan çalışmalar, Gümüşhane halkının da konuya ilgi duymasını ve daha çok bilinçlenmesini sağladı. Umuyorum ki kazı alanından daha birçok tarihi obje gün yüzüne çıkar ve alan Karadeniz’in önemli bir turizm cazibe merkezi haline getirilir.

Gümüşhane-Londra hattında bir gizemli yolculuk

Bugün bu yazımda, bu topraklarda ortaya çıkan ve günümüzde **British Museum**’da sergilenen tarihi bir objenin hikâyesini anlatmak istiyorum. Gümüşhane’den Londra’ya sırlarla dolu bir yolculuğun hikâyesi...

Bilindiği üzere Kelkit ilçemiz çok verimli tarım arazilerine sahip, bu nedenle Kelkit’te de ekonomi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanmakta. Muhtemelen bu durum yıllardan beri hiçbir değişikliğe uğramadı. 1872 yılında Sadak Köyü’nün

yakınlarındaki tarlasını ekmeye giden bir köylü, kazmasını toprağa vurur vurmaz bronz bir büst ile karşılaşır. Aynı yıl içerisinde her nasıl oluyorsa büst İstanbul sokaklarında gözükür. Gümüşhane'den İstanbul'a nasıl getirildiği halen bir sır olarak kalan bu bronz büst, birçok gayrimüslim antika satıcısının ellerinde dolaşır, dükkânlarına konuk olur. Savas Kougioumtsoglou adında bir antikacı tarafından satın alınan büst daha sonra Photiades adında bir başka antikacıya satılır. İstanbul'un antika dükkânlarında maceralarla devam eden bu yolculuğun bir sonraki durağı Adriyatik'in ötesindeki İtalya'dır. Photiades bu sıradışı parçayı daha yüksek bir fiyattan satmak üzere İstanbul'dan yola çıkar ve uzun süren bir gemi yolculuğundan sonra Roma'ya ulaşır. İtalya'da siyasi hayat birçok çalkantıdan sonra yeni yeni normalleşmeye başlıyordur o yıllarda. 1870 yılına kadar Papalık Devleti başta olmak üzere birçok şehir devleti halinde bölünmüş ve siyasi bütünlükten yoksun İtalya'da, Papalık Devleti'nin çöküşüyle gücünü arttıran Savoya Hanedanlığı diğer şehir devletlerini de tek bir siyasi çatı altında toplar. Daha önce çeşitli siyasi faaliyetlerinden ötürü sürgün edilen birçok aydın da yaşadıkları şehirlere geri dönerler. Bu aydınlar arasındaki bir isim Sadak Köyü'nde tekrar gün yüzüne çıkan büstün de kaderini değiştirir. Geçmişindeki siyasi faaliyetlerinden ötürü birçok defa sürgün edilen Alessandro Castellani isimdeki bu aydın, Papalık Devleti'ne karşı çıkan ayaklanmaların birçoğunu da finanse ettiğinden ve dolayısıyla İtalya'nın tek bayrak altında toplanmasına maddi olarak destek sağladığından ötürü sürgünden dönerek tekrar Roma'ya yerleşir. Roma'nın en ünlü sanat/antika galerilerini açan Alessandro Castellani, aynı zamanda Roma Anıtlarının Korunması adlı bir komisyon kurarak Roma döneminin antik kalıntılarını biriktirmeye ve korumaya yönelik bir çaba içerisine girer. Köklü bir kuyumcu ailesine mensup olduğundan dolayı antika parçaların değerlerinden de anlayan bu galericinin karşısına günün birinde yazımızın ana kahramanı bronz büst çıkar ve Alessandro bu büstü anında satın alır.

Gümüşhane'den yola çıkarak sırasıyla İstanbul'a ve daha sonra da Roma'ya getirilen bu büstün artık son bir durağı kalmıştır. 1753 tarihinde kurulan ve o yıldan beri çeşitli koleksiyoncuların parçalarını satın alarak hazinesini sürekli geliştiren Londra'daki British Museum. Alessandro sürgünde bulunduğu dönem de dahil olmak üzere birkaç kez galerisindeki bazı parçaları British Museum'a satmıştır. Geleneği bozmayarak eline yeni geçen bu nadide bronz büstü de Sadak Köyü'nde ortaya çıkmasından bir yıl sonra 1873'te British Museum'a satar.

"Satala Afroditi" British Museum'da

İlk olarak M.Ö 1. veya 2. yüzyılda Yunan Mitolojisi'nde aşk ve güzellik tanrıçası olarak bilinen Afroditi'yi temsilen bir heykel olarak yapıldığı ve bahsi geçen büst (kafa) ve kol kısmı dışında heykelin diğer bölgelerinin kaybolduğu tahmin edilen bu güzel eserin muhtemelen yine Sadak Köyü'nde bulunan kol kısmı da, büstün satılışından 3 yıl sonra müzeye bağışlanır. Literatürde **"Satala Afroditi"** olarak geçen bu parça, satılışından bu güne müzenin Yunan ve Roma Antikaları Bölümü'nde ziyaretçilerin akınına uğrayan ve ilgisini çeken objelerin başında geliyor.

Son dönemde bazı arkeolog ve araştırmacılar tarafından M.S. 5. yüzyıla dek Satala'da konuşlanan Legio XV Apollinaris'in (15. Apollon Lejyonu) sembolünün Yunan Mitolojisi'ndeki tanrı Apollon oluşundan hareketle; literatürde "Satala Afroditi" olarak kabul edilen bu büstün aslında tanrıça Aftoditi değil, tanrı Apollon'un ikizi olan ve cesurluğun timsali olarak kabul edilen tanrıça Artemis'i temsil ettiği ifade edilse de, 1890'lı yıllardan itibaren Ermenilerin bu büste gösterdikleri yoğun ilgi ve sahipleniş duyguları dikkate değerdir.

“Satala Afroditi”’ne Ermeniler sahip çıkmak istedi

Gümüşhane’den Londra’ya uzanan bu sıra dışı yolculuğu kısaca anlattıktan sonra şimdi de olayın daha ilginç bir yanını inceleyelim. Müzeye getirilişinden sonra bu büstün neyi temsil ettiğine dair arkeologlar tarafından birçok çalışma yapılmış. 1878 yılında Alman arkeolog Richard Engelmann tarafından büstün hangi figürü temsil ettiğine yönelik yapılan çalışmalar, Avrupa’daki Ermeni aydınların dikkatini çekmeye başlamış. Dönemin Ermeni aydınları yapmış oldukları çeşitli çalışmalarda, Kelkit bölgesinin yakınlarındaki antik Ermeni yerleşimlerinden yola çıkarak, büstün Yunan Tanrıçaları **Afroditi**’i veya **Artemis**’i değil Ermeni Mitolojisi’nde yer alan Tanrıça **Anahit**’i temsil ettiğini iddia etmişler. Örneğin kurulması hedeflenen bağımsız bir Ermenistan Devleti’nin ilk bayrak tasarımlarını yapmasıyla tanınan Ermeni papaz, tarihçi ve coğrafyacı Gevont Alişan; 1890 yılında yazdığı **Ayrarat** isimli kültür/coğrafya kitabının bir bölümünde, British Museum’a satılan **“Satala Afroditi”** büstünün fotoğraflarını kullanarak büstün Ermeni Mitolojisi’ndeki bereket, sağlık ve bilgelik tanrıçası Anahit büstü olduğunu aktarmış.

Akabinde birçok Ermeni yazar, tarihçi ve akademisyen tarafından günümüze kadar bu bronz büst hakkında birçok çalışma kaleme alınmış. Kaleme alınan bu çalışmaların Ermeni toplumunda çok büyük bir etki yarattığını Ermenistan Cumhuriyeti’nin resmi faaliyetlerinden de anlayabiliyoruz. 23 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Cumhuriyeti’nin resmi para birimi olan Ermeni Dramı banknotlarını incelediğimizde, 1993-95 banknot serilerinin en yüksek birimi olan 5.000 Dram’da Sadak Köyü’nden çıkan bu büstün resmine yer verildiğini görüyoruz. Ayrıca 1997 yılında Ermenistan Merkez Bankası tarafından Tanrıça Anahit’e adanan madeni hatıra paralarında da bu büstün izleriyle karşılaşmak mümkün. 1992 yılında Ermenistan’da bir posta şirketi tarafından üretilen bir posta pulunun yanı sıra 2007 yılı içerisinde Ermenistan-Yunanistan ortak hatıra posta pullarında da Sadak Köyü’nden Londra’ya seyahat eden bronz büste rastlıyoruz.

Paraların ve posta pullarının bir devletin kültürünü yansıtan en önemli araçlardan oldukları kabul edilirse, Sadak Köyü’nde ortaya çıkan bu büstün Ermeni halkı tarafından nasıl benimsendiğini de anlayabilmek zor olmayacaktır. Nitekim bu benimseyiş, büstün Ermenistan Cumhuriyeti’ne devredilmesine yönelik siyasi eylemlerde bulunulmasına ve bazı sosyal hareketlerin yaşanmasına neden olacaktır.

2012 yılında dönemin Ermenistan Eğitim ve Bilim Bakanı’nın çağrısı üzerine büstün Ermenistan’a getirilmesine yönelik çalışmalar başta Ermenistan halkı olmak üzere diaspora Ermenilerini de heyecanlandırmış olacak ki; diaspora Ermenilerinden birkaç öğrencinin 2.000, Ermenistan’da dönemin iktidar partisi Cumhuriyetçi Parti’ye bağlı bazı Ermeni gençlik derneklerinin 20.000’e yakın imza topladıkları kayıtlarda geçiyor. Ayrıca aynı günler içerisinde bahsi geçen Ermeni gençlik derneklerinin, Ermenistan’ın başkenti Erivan’da bulunan Birleşik Krallık Büyükelçiliği önünde **“Anahit evine dön !”** sloganları atarak protesto gösterilerinde buldukları ve büyükelçiliğe bir dilekçe mektubu verilerek büstün bir an önce British Museum tarafından Ermenistan resmi kurumlarına devredilmesinin temenni edildiği de yazılı bilgiler arasında. Bu araştırmayı yaparken; Ermenistan devlet görevlilerinin ve gençlik derneklerinin bu konu hakkında yaptıkları çalışmaların Ermenistan basınında büyük bir ilgiyle takip edildiğini, buna karşın uluslararası basında bu konu hakkında tek bir haber dahi yapılmadığını fark ettim. Belki bu sebepten olacak ki, Ermenistan devlet yetkililerinin ve kurumlarının bütün girişimleri sonuçsuz kalmış ve Ermeniler sadece Sadak Köyü’nde ortaya çıkan gerçek bronz büstün bir replikasını Erivan’da bulunan Tarih Müzesi’nde ziyarete açarak bununla avunmuşlar.

Üzücü olan nokta ise; 1890'lı yıllardan günümüze kadar Ermeni tarihçi, yazar ve akademisyenler tarafından bu bronz büst hakkında yüzlerce akademik/bilimsel çalışma yapılmasına karşın, Türk tarafında bırakın bir resmi girişimi Türk akademiyası tarafından bu konu hakkında yapılan çalışmaların sayısının halihazırda bir elin parmaklarını geçmiyor oluşu. Hal böyleyken Gümüşhane'nin Kelkit ilçesindeki Sadak Köyü'nde bulunan, Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu zengin ve bereketli Anadolu topraklarından gün yüzüne çıkan tarihi bir objenin farklı devletler ve halklar tarafından hiçbir ilgileri olmamalarına rağmen sahiplenilmesine pek de şaşırılmamalıdır.

"Satala Afroditi" bir an önce Gümüşhane'ye, ait olduğu topraklara getirilmelidir

Bazı bilim adamları, Ermenilerin iddia ettiği büst ile Satala Afroditi'nin tamamen birbirinden ayrı şeyler olduğunu söyleseler de, yukarıda örnekleriyle açıkladığımız bilgiler ışığında Ermeni propaganda kışkırtıcısının Satala Afroditi'ne de el atacağı endişemiz her zaman geçerliliğini korumaktadır.

Bu kapsamda nacizane tavsiyem; Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi kurum ve kuruluşlarının Kelkit'in Sadak Köyü'nden Londra'ya yolculuk eden Satala Afroditi büstü hakkında geç kalmadan resmi çalışmalara başlamasıdır. Özellikle son yıllarda Kültür ve Turizm Bakanlığımızın başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere çeşitli ulusal-uluslararası kurumlarla yaptığı koordinasyonlu çalışmalarını yakından takip ediyorum. Örneğin bu yılın Şubat ayında geçmiş dönemlerde yurtdışına kaçırılan Anadolu kökenli 412 tarihi eser yeniden ait oldukları topraklara yani Türkiye Cumhuriyeti'ne getirilmişti. Satala Afroditi de bir an önce Türkiye'ye, Gümüşhane'ye getirilmelidir.

Satala Antik Kenti kazılarının Gümüşhane kamuoyunda her gün daha da güçlenen bir heyecan atmosferi yaratmasına ek olarak; Satala Antik Kenti'ne ait olan Satala Afroditi büstünün Ermenilerin iddia ettiklerinin aksine **"gerçek evi olan"** Gümüşhane'ye getirilmesi, şehrimize ve hemşerilerimize en güzel hediye olacaktır kanaatimce.

Bilindiği üzere Gümüşhane'nin genç ve mütevazı müzesi İkizevler Kent Müzesi'nde şu anda restorasyon çalışmaları devam etmekte. Satala Afroditi'nin Gümüşhane'ye getirilerek restorasyon sonrası ilk açılışında İkizevler Kent Müzesi'nde ziyaretçilerin ilgisine sunulması şehrimiz için çok anlamlı olacaktır diye düşünüyorum.

Bundan farklı olarak, Sadak Köyü yakınlarında Satala Antik Kenti kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan eserlerden meydana getirilecek ve Satala Afroditi'nin baş köşeyi alacağı yeni bir bozkır müzesi de şehrimizin turizm potansiyelini arttıracak önemli bir çalışma olarak düşünülebilir. Takdir devletimizin ve şehrimizin büyüklerindedir. Fakat öncelikli adım olarak Satala Afroditi büstünün Gümüşhane'ye getirilmesine yönelik Kültür ve Turizm Bakanlığı başta olmak üzere Dışişleri Bakanlığı ve Gümüşhane Valiliği tarafından çalışmalara başlanması ivedilikle gereklidir. Umarım bu isteğimiz bir gün gerçekleşir. Saygı ve sevgilerimle...

KAYNAKÇA

-https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1873-0820-1

-https://en.wikipedia.org/wiki/Satala_Aphrodite

-<https://gumushanedenhaber.com/kelkitin-sadak-koyunde-tarihi-kazi-basladi/>

-

<https://www.gumushane.gen.tr/v2/gumushane/topragin-50-santimetre-altindan-2-bin-yillik-tarih-fiskirdi-h21779.html>

-<https://en.wikipedia.org/wiki/Anahit>

-<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BI0G8783>

-https://it.wikipedia.org/wiki/Alessandro_Castellani

-https://en.wikipedia.org/wiki/Ghevont_Alishan
-<https://twitter.com/arasyayincilik/status/1284437452715851776?s=20>
-https://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_dram
-<https://armenianstamps.com/>
-<https://web.archive.org/web/20200411214128/https://hetq.am/en/article/10788>
-<https://armenpress.am/eng/news/683039/>
-<https://armenianweekly.com/2013/07/18/the-curse-of-anahit/>
-https://twitter.com/muzeler_dairesi/status/1364983156370194433?s=20
-
<https://tr.sputniknews.com/turkiye/202102281043916033-anadolunun-412-eseri-daha-turkiyeye-getirildi/>
-KARAARSLAN, S. Vedat, Karadeniz Neden Pontus Değildir?, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2021.